

Maandag 14 juni 2021

TivoliVredenburg - Hertz - 18.30 & 21.00 uur

VAN SWIETEN SOCIETY

DE KEUZE VAN BARON VAN SWIETEN

Heleen Hulst, viool

Diederik van Dijk, cello

Bart van Oort, fortepiano

Carl Philipp Emanuel Bach 1714 - 1788

Carl Philipp Emanuel Bachs Empfindungen voor piano solo

Ludwig van Beethoven 1770 - 1827

Variaties voor cello en piano over Händels *Judas Maccabeus*

Johann Sebastian Bach 1685 - 1750

Ciaconne voor viool solo, uit: partita nr. 2 in d

Johann Christian Bach 1735 - 1782

Pianotrio in C opus 15 deel 1: *Allegro*

Wolfgang Amadeus Mozart 1756 - 1791

Pianotrio in Bes KV 502 - deel 2: *Larghetto*

Joseph Haydn 1732 - 1809

uit: Pianotrio in g Hob XV/1 - deel 3: *Presto*

Baron van Swieten, hoofd van de keizerlijke bibliotheek in Wenen en naamgever van de Van Swieten Society, was een van de eersten die concerten organiseerde met 'oude muziek': muziek van Händel en Johann Sebastian Bach. Zelf een ambitieus musicus, onderhandelde hij als ambassadeur voor Keizerin Maria Theresia met de Europese vorsten over de toekomst van Europa. Door zijn persoonlijke relatie met Carl Philipp Emanuel Bach, Haydn, Mozart en Beethoven was hij misschien wel de grootste kenner ooit van de klassieke meesters. Hij inspireerde hen tot het schrijven van meesterwerken, hielp ze financieel, en in het geval van Mozart en Beethoven zelfs met dagelijkse beslommingen. Met dit

programma, zo rijk aan klassieke kleuren en van een aanstekelijke energie, zou Van Swieten zijn adellijke concertbezoekers een groot plezier hebben gedaan.

Vriendschap met Mozart, Bach, Haydn en Beethoven

Het is natuurlijk geen toeval dat de titel van het programma van vandaag refereert aan de naam van ons ensemble. Baron Gottfried van Swieten was van Nederlandse afkomst, speelde een belangrijke rol als patroon en stimulator van het Weense muziekleven, toonde een weg-bereidende belangstelling voor oude muziek, maar gaf ook belangrijke compositieopdrachten voor nieuwe muziek, nam zelfs actief deel aan die composities, was een vernieuwende concertorganisator in het keizerlijke Wenen en had tot slot persoonlijke relaties met Carl Philipp Emmanuel Bach, Haydn, Mozart, Beethoven en andere grote componisten in Europa gedurende de tweede helft van de achttiende eeuw. Dit alles maakt hem tot het ideale boegbeeld voor een Nederlands oude muziekensemble dat zich specialiseert in de Weense klassieken en vroeg-Romantiek.

Baron Gottfried Bernhard van Swieten werd geboren in Leiden op 29 oktober 1733 en stierf op 29 maart 1803. Dit maakt hem tot een bijna exacte tijdgenoot van Joseph Haydn (1732-1809). Toen zijn vader in 1745 als persoonlijk arts van Keizerin Maria Theresia werd aangesteld, verhuisde hij op twaalfjarige leeftijd met zijn ouders van Leiden naar Wenen. Na zijn opleiding werd hij actief in de diplomatieke dienst van de keizerin. Hij verbleef geruime tijd in Parijs, Brussel en Warschau; in 1769 was hij in Londen en van 1770 tot 1777 was hij ambassadeur in Berlijn, waar hij met Keizer Frederik de Grote onderhandelde over de verdeling van Polen. Hij was daar een van de intimi van Prinses Anna Amalia, de zuster van Frederik. Hij keerde naar Wenen terug als Prefect van de Keizerlijke Bibliotheek, een post die hem grote macht en aanzien gaf aan het hof en die hij tot zijn dood zou houden. Als jonge man was hij actief als amateurmusicus - zo componeerde hij onder andere opera's en symfonieën - maar zijn grote betekenis ligt in zijn rol als beschermheer van de muziek. In London ontdekte hij de muziek van Händel en Johann Christian Bach; gedurende zijn jaren in Berlijn leerde hij de toonaangevende muzikale kringen aan het Pruisische hof kennen. Hier ontwikkelde hij een passie voor 'oude' muziek, vooral die van J.S. Bach - en dat in een muziekleven waarin vrijwel nooit muziek van gestorven componisten werd uitgevoerd. Maar hij was ook geïnteresseerd in nieuwe muziek. Zo bestelde hij in 1773 zes symfonieën voor strijkers bij Carl Philipp Emanuel Bach in Hamburg, op dat moment de beroemdste klavierspeler, leraar en componist in Europa.

C.P.E. Bach, de tweede zoon van Johann Sebastian Bach, was dertig jaar lang de vaste klavierspeler van Frederik de Grote geweest, zelf een uitstekend fluitist en componist. Hij kwam in 1738 in dienst toen Frederik nog prins was, maar na diens troonsbestijging in 1740 verhuisde hij mee naar het hof in Potsdam (bij Berlijn) waar hij tot 1768 zou blijven. Van Swieten kon Carl Philipp dus niet in zijn functie als hofmusicus ontmoet hebben, maar Carl Philipps werken werden in Berlijn nog steeds uitgevoerd. Dat kwam doordat Frederiks zuster, Prinses Anna Amalia, Bach bij zijn vertrek naar Hamburg in 1768 tot haar persoonlijke 'Huismusicus' had benoemd ('Kapellmeister von Haus aus'). Daardoor was hij gedurende Van Swietens verblijf nooit echt weg uit Berlijn. Bij zijn terugkeer in Wenen werd Baron van Swieten een groot pleitbezorger van Händel, J.S. Bach en C.P.E. Bach, die zo ver naar het zuiden geen al te grote bekendheid genoten. C.P.E. Bach eerde Van Swieten hiervoor door het derde deel van zijn serie klavierwerken met de titel *Clavier-Sonaten und freye Fantasien nebst einigen Rondos Für Kenner und Liebhaber* aan hem op te dragen.

Een privilege voor de elite

De titel 'Für Kenner und Liebhaber' is feitelijk een korte en nauwkeurige beschrijving van zowel de concertactiviteiten van Van Swieten als van het programma van vandaag. 'Liefhebbers' uit de achttiende eeuw kunnen niet vergeleken worden met de 'amateurs' van vandaag de dag. De oude term beschrijft namelijk de vele zeer ontwikkelde musici (vaak van adellijke komaf) die net zoals Van Swieten feitelijk op het hoogste professionele niveau musiceerden, maar daar niet hun broodwinning van maakten. Het 'Kenners' uit de titel van Carl Philipps zesdelige klavier-serie slaat op de professionele musici, die niet méér maar minder status hadden dan de Liefhebbers: musici waren tenslotte bedienden en werden geacht door de dienstingang het paleis te betreden. De hedendaagse muzikale hobbyisten (*onze* zeer gerespecteerde 'liefhebbers') die in hun vrije tijd vaak heel verdienstelijk en soms prachtig muziek maken zonder aspiraties te hebben tot professionaliteit – zij kwamen in de achttiende eeuw niet voor: muziek maken was een privilege van de elite. Pas rond 1800 kwam hier, onder invloed van de rijzende macht van de bourgeoisie, verandering in. In het programma van vandaag zijn de uitersten van beide categorieën vertegenwoordigd in de werken van de broers Carl Philipp Emanuel en Johann Christian Bach, ook wel de 'Londense Bach' genoemd. Het is zeer waarschijnlijk (maar niet bewezen) dat Van Swieten, muziek*passionado* bij uitstek, deze jongste zoon van Johann Sebastian tijdens zijn

verblijf in Londen in 1769 heeft leren kennen. Hoe kon hij *niet* in contact komen met de beroemdste musicus in Londen, leraar aan het hof en persoonlijk kamermusicus van de koningin? Maar onder invloed van een totaal andere maatschappelijke structuur dan de Weense schreef Johann Christian muziek voor een ander soort liefhebber: hij schreef voor bourgeois muzikliefhebbers, jongedames van goede, maar niet van adellijke komaf. 'Muziek die kan worden uitgevoerd door Dames' is zelfs een van de termen waarmee zijn muziek werd beschreven. Het Pianotrio in C, op. 15/1 is een van die pianowerken die door dames werd gespeeld onder begeleiding van twee strijkers. Het is opvallend dat, hoewel normaal gesproken de strijkers uitsluitend begeleidende partijen hadden, Bach in dit aantrekkelijke trio de cello en de viool ook solomelodieën geeft.

Kampioenen van de passie voor muziek

Terug naar Wenen. Tijdens de regelmatige informele muziekzondagmiddagen in de jaren 1782-83 in de Keizerlijke Bibliotheek van Van Swieten leerde Wolfgang Amadeus Mozart de muziek van (vader) Bach en Georg Friedrich Händel kennen: Van Swieten had van zijn reizen een grote verzameling partituren, soms zelfs manuscripten mee naar Wenen genomen. De invloed van deze kennismaking werd vanaf die tijd duidelijk in Mozarts muziek hoorbaar. Dat geldt ook voor het trio van vandaag, het Pianotrio in Bes, KV 502. In de tweede helft van de tachtiger jaren was Van Swieten de inspirator van een groep enthousiaste liefhebbers van oratoria. De Weense adel versloeg de elite in heel Europa in passie voor muziek. Veel tijd en ongelofelijke sommen geld (in sommige gevallen ruineerden edelen zich omwille van muziek) werd gestoken in het uitnodigen van virtuozen en operadiva's. De kleinere paleizen zoals bijvoorbeeld van Graaf Razumovsky onderhielden strijkkwartetten, de grotere complete orkesten. De meest machtige vorsten zoals de prins van Esterházy bouwden zelfs complete operahuizen. Baron Van Swieten was het middelpunt van deze elite en hun muzikale aanspreekpunt. In zijn reusachtige bibliotheek had hij een indrukwekkende verzameling muziekpartituren aangelegd die als basis diende voor de muzikale ontdekkingen van de bevlogen muzikliefhebbers om hem heen. Voor de concerten van deze groep adellijke 'Associierte' arrangeerde Mozart op Van Swietens verzoek verschillende oratoria van Händel. Het enthousiasme voor oratoria in Wenen werd hierdoor zo groot dat de 'Associierten' besloten zelf oratoria te laten componeren. Zo maakten zij geschiedenis door aan Joseph Haydn opdracht te geven tot het componeren van *Die Schöpfung* (1798) en *Die Jahreszeiten* (1801). Bij *Die Schöpfung*

was Van Swieten verantwoordelijk voor de aanpassingen en vertaling van de tekst; voor *Die Jahreszeiten* herschreef hij de originele gedichten voor een groot deel zelf. Haydn was na terugkeer uit Londen, waar hij tussen 1791 en 1795 bijna drie jaar verbleef, de beroemdste componist ter wereld. Hij had in Londen de stijl van de nog altijd alomtegenwoordige Händel kunnen bestuderen en wijdde zich in zijn laatste Weense jaren (zijn actieve carrière duurde tot ca. 1802) bijna uitsluitend aan vocale muziek - naast de oratoria, voorname-lijk missen. De enige uitzondering waren zijn late strijkkwartetten en incidentele klavierwerken. Het Pianotrio in G, Hob. XV/1 stamt echter uit 1766, de periode dat hij Kapellmeister was aan het hof van Esterházy.

Ludwig van Beethoven kon ook rekenen op de warme belangstelling van Van Swieten en zijn muzikale establishment. Als jonge leerling van Haydn kon het niet anders of hij kwam al snel na zijn aankomst in Wenen (eind 1792) onder de aandacht van Van Swieten. Beethovens spectaculaire succes, zijn sterrenstatus zou je kunnen zeggen, kwam helemaal voor rekening van de adel, want openbare concerten waren er nauwelijks in Wenen. Zijn optredens vonden plaats in de paleizen van Prins Lichnowsky, Graaf Esterházy, Prins Lobkowitz, Baron Van Swieten en vele anderen en vervulden de begeesterde ultra-muzikale edelen met verbijstering. Beethoven realiseerde zich terdege waar zijn loyaliteit lag en droeg zijn Eerste Symfonie aan Baron van Swieten op. De Variaties voor cello en piano over *See, the conqu'ring hero comes* uit Händels Oratorium *Judas Maccabeus* (1796) zijn rechtstreeks terug te voeren op de oratorium-activiteiten van Van Swieten: *Judas Maccabeus* werd in 1796 in Wenen uitgevoerd en Beethoven pikte een graantje mee van de populariteit van het werk door variaties te schrijven over een van de bekendste melodieën uit het oratorium. Beethoven kwam eind 1794, niet lang voor hij deze cellovariaties componeerde, in financiële nood omdat Bonn werd ingenomen door de Fransen en zijn stipendium van de Elector in Bonn plotseling ophield. Maar een groep Weense edelen, onder wie Prins Lobkowitz, Prins Lichnowsky en Baron Van Swieten boden hem gezamenlijk financiële ondersteuning aan zodat hij ongestoord meesterwerken kon blijven schrijven. Daarom waren de variaties ook een impliciet eerbetoon aan zijn muzikale en erudiete weldoener én Händel-bewonderaar Van Swieten.

In 1802, aan het eind van zijn lange leven, gaf Baron Van Swieten opdracht aan Forkel om de eerste biografie van Johann Sebastian Bach te schrijven. Daarmee bevestigde hij zijn belangrijke rol in de herwaardering van Bach.

Bart van Oort

Uit de dagboeken van de Van Swieten Society

Heleens verwondering over het mysterie van live-concerten. 'Thuis lukte het wel' is een niet onbekende verzuchting van musici als onder druk van de spotlights er iets niet uitkomt zoals gehoopt. Als we die noot nou ooit konden kraken: het mysterie waarom 'het' er soms wel is en soms niet. Een perfecte voorbereiding met een rustige dag zonder stress, goed gegeten en uitgerust levert soms een slechter resultaat dan gehaast aankomen rennen uit de file, een geknapte snaar, stress omdat je je concertschoenen bent vergeten en er slecht licht is waardoor je je noten nauwelijks kunt lezen. En toch kan het zijn dat die laatste voorbereiding toch een avond vol magie geeft. Concerten zijn wonderlijke gebeurtenissen, we laten iets horen dat vervliegt en niet tastbaar aanwezig is, met wildvreemden en vrienden delen we onze liefde voor muziek. Na afloop is er niets van terug te vinden, slechts de herinnering. Lang leve live concerten!

Diederik begeleidt een eeuwig rondwarende schipper

Er komt opeens een boel bladmuziek op de lessenaar te staan van de uitgestelde concerten die zijn doorgeschoven naar de zomer en van festivals die op het nippertje toch door kunnen gaan. De cultuursector komt voorzichtig weer op gang en dat voelt werkelijk fantastisch. Van half juli tot begin september speel ik in het vijfköppige ensemble van Holland Opera in de noodlottige legende *Vliegende Hollander* over de gedoemde kapitein en zijn spookschip, niet van Wagner maar van Niek Idelenburg. Zojuist heb ik een cd-project van het Metropole Orkest onder de grote Franse jazzviolist Pierre Blanchard afgerond en met verschillende ensembles gaan de komende weken werken van Pergolesi, Grieg, Barber, Tsoupanaki en nog veel meer. Allereerst een fijne serie samen met Heleen en Bart. Wat had die baron Van Swieten een goeie smaak!

Bart komt achter de geraniums vandaan

Over een week gaan we weer spelen! Het voelt als de goede oude tijd toen ik net was afgestudeerd. Waar ik klaar mee ben (wie niet) is de regen en de perspectiefloze vermoeidheid vanwege het gebrek aan stippen op de horizon. Het is net alsof we uit de winter komen en we het eerste bal van het voorjaarsseizoen gaan meemaken. De tijd achter de geraniums heeft trouwens wel veel opgeleverd. We hebben een prachtig dochttertje gekregen waar we ook veel tijd voor hadden, het huis is klaar, de conservatorium-examens zijn gedaan. Nu gaat de blik weer op vooruit. Binnenkort zullen we weer keuzes moeten gaan maken over hoe we de dag gaan vullen, omdat er zoveel te kiezen is en zoveel te spelen. Heerlijk.